

ВІКТИМОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА

Розкривається обсяг заходів віктимологічної профілактики доведення до самогубства з урахуванням особистісних якостей потерпілого. Зроблено висновки про необхідність підвищення рівня культури особи шляхом розвинення її психофізіологічної, соціальної й інформаційної захищеності.

Ключові слова: доведення до самогубства, віктимологічна профілактика, потерпілий, державна політика.

Раскрывается объем мер виктимологической профилактики доведения до самоубийства с учетом личностных качеств потерпевшего. Сделаны выводы о необходимости поднятия уровня культуры человека с помощью развития его психофизиологической, социальной и информационной защищенности.

Ключевые слова: доведение до самоубийства, виктимологическая профилактика, потерпевший, государственная политика.

Is open arrangements scope victimological prevention drive to suicide with a glance of victim's personality quality. Aautho comes to the conclusion of necessity to raise the level of men's culture thought the instrumentality of development psychophysiological, social and information protectability.

Key words: drive to suicide, victimological prevention, victim, public policy.

Потреба відчувати себе захищеною є однією з основних потреб і одним з головних прагнень кожної людини, а задоволення цієї потреби закладає основи для повноцінного існування та розвитку людини як особистості та як члена суспільства. Основоположим аспектом цієї потреби є відчуття захищеності від злочинних посягань¹. Для вітчизняної моделі протидії злочинності більш характерною є боротьба зі злочинністю, а не захист й охорона прав і законних інтересів громадян. У свою чергу, соціальна правова держава, якою прагне бути Україна, має спрямовувати свою діяльність на захист своїх громадян від усіх видів насильства, забезпечуючи юридичні та інші механізми протидії цьому асоціальному протиправному явищу². Одним із шляхів реалізації даної діяльності може бути віктимологічна профілактика, що являє собою елемент кримінологічної протидії злочинності.

На жаль, практика протидії злочинності, що існує нині в Україні, не враховує особистісних якостей потенційних потерпілих. Це можна спостерігати при дослідженні способів боротьби із доведенням до самогубства, головна роль в якому належить саме потерпілому. Працівники правоохоронних органів здебільшого здійснюють попередження, припинення й запобігання даному злочину без урахування «вад» жертв і накопиченого досвіду правоохоронної діяльності. Тому профілактика стає «безадресною», неефективною й витратною³. Абдель Фаттах доречно зауважував: «Можливо, наші невдачі щодо попередження злочинності зумовлені тим, що впродовж століть уся увага зосереджувалась на самому діянні або на злочинці, а жертви не приділялось того значення, на яке вона заслуговувала»⁴. Тому вважаємо актуальним розроблення системи заходів віктимологічної профілактики доведення до самогубства, які враховували б особистісні якості потерпілого від даного злочину.

Дослідженням питань щодо віктимологічної профілактики займалися такі

вчені, як Т. В. Варчук, О. М. Джужа, В. І. Задорожній, В. Є. Квашиє, А. Ю. Кулієв, Є. М. Моїєєв, В. О. Туляков. Але здебільшого їх дослідження стосувалися шляхів боротьби із чинниками, які впливають на формування особистісної віктимності, але не поширювалися на ідеї щодо можливості вироблення способів забезпечення особи шляхом активізації її внутрішніх і зовнішніх ресурсів. На нашу думку, проведення дослідження щодо віктимологічної профілактики доведення до самогубства з урахуванням даного твердження є актуальним і таким, що має важливе теоретичне й практичне значення.

Як відомо, виникненню злочинного наміру та вчиненню злочину здебільшого сприяють особистісні характеристики потерпілого, його поведінка й взаємини зі злочинцем⁵. Саме для цього під час розроблення та реалізації запобіжних заходів мають бути враховані проблеми зниження віктимної схильності окремих осіб. Розглядаючи доведення до самогубства маємо зауважити, що в даному разі розроблення системи попередження злочинності через профілактичні заходи, спрямовані на зниження індивідуальної й масової віктимності шляхом усунення негативних віктимних схильностей потенційних жертв, активізації їхніх захисних можливостей й забезпечення безпеки⁶, має особливе значення. Головна роль у такому злочині належить саме потерпілому. Він своїми діями (суїцидальними) реалізовує злочинний намір злочинця. Якби потенційна жертва могла певним правомірним чином протистояти жорсткому поводженню, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичному приниженню її людської гідності, у неї не виникла б думка про самогубство як єдиний можливий «вихід» із ситуації, що склалась.

Враховуючи, що віктимні властивості не є вродженими, а їх реалізації сприяють негативні зовнішні фактори (умови), можна зробити припущення, якщо в особі виробити певний механізм протистояння насильницьким діям і вирішення конфліктних ситуацій правомірним шляхом (способом, узгодженим із законами природи), то можливе зниження кількості випадків вчинення самогубства через неможливість протистояти насильницькому впливу. Саме тому, на нашу думку, для зниження кількості випадків вчинення самогубства, як наслідку доведення до нього, особливо важливе значення мають заходи віктимологічної профілактики на загальносоціальному, спеціальному й індивідуальному рівнях, які можуть у подальшому вплинути на фактори, що формуватимуть і реалізовуватимуть індивідуальну віктимність.

Насамперед слід визначити, яку саме діяльність включає в себе віктимологічна профілактика. Вітчизняні вчені визначають її як систему взаємопов'язаних, організаційно забезпечених державних, громадських й індивідуальних заходів, спрямованих на виявлення та усунення або нейтралізацію чинників, які формують особисту чи масову можливість стати жертвою злочину⁷. Російські кримінологи включають в її зміст діяльність, спрямовану на виявлення, усунення або нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, які формують віктимну поведінку й зумовлюють вчинення злочинів, визначення груп ризику й конкретних осіб з підвищеним ступенем віктимності й вплив на них з метою відновлення або активізації їх захисних властивостей, а також розроблення або удосконалення спеціальних засобів захисту громадян від злочинів і подальшої їх віктимізації, що вже існують⁸.

На нашу думку, друге визначення є більш ґрунтовним. Воно охоплює ширший

обсяг заходів реалізації профілактичної діяльності. З огляду на вищесказане, пропонуємо таке визначення: *віктимологічна профілактика – це взаємопов'язана, зкоординована й комплексна діяльність держави, громадськості взагалі й кожного окремого члена суспільства, спрямована на захист громадян, їх життя, здоров'я, честі й гідності, особистої недоторканності й безпеки, їхніх прав, свобод і законних інтересів, шляхом виявлення, усунення або нейтралізації факторів, обставин, ситуацій, які формують віктимну поведінку й зумовлюють вчинення злочинів, визначення груп ризику й конкретних осіб з підвищеним ступенем віктимності й вплив на них з метою відновлення або активізації їх захисних властивостей, а також розроблення або удосконалення спеціальних засобів захисту громадян від злочинів і подальшої їх віктимізації.*

Крім того, зауважимо, що вітчизняні вчені при розробленні заходів віктимологічної профілактики чомусь не приділяють достатньої уваги розробленню засобів захисту потенційних жертв. Їхня діяльність стосується переважно дії, спрямованої на чинники, які впливають на формування особистої віктимності, й не згадується можливість забезпечення особи шляхом активізації її внутрішніх і зовнішніх ресурсів. Вважаємо, що це є недоліком вітчизняної кримінологічної (віктимологічної) науки. Адже останнім часом досить поширеними стають ідеї щодо подолання певних проблем (соціальних, економічних, політичних) шляхом взаємодії внутрішнього потенціалу особистості й зовнішніх можливостей суспільства (держави). Безпека особистості не є винятком.

Так, В. І. Задорожній пропонує створити нетрадиційну систему безпеки – віктимологічної. На його думку, зміст віктимологічної безпеки складає захищеність громадян від реалізації притаманних їм віктимних властивостей, при якій створюються сприятливі умови, що дають можливість: виявляти, усувати або нейтралізувати фактори й ситуації, які сприяють вчиненню злочинів щодо певних осіб; виявляти групи ризику або конкретних осіб з підвищеним рівнем віктимності; впливати на них з метою відновлення або активізації їх захисних властивостей; розробляти або удосконалювати спеціальні заходи захисту громадян від злочинів, що вже існують, і їх подальшої віктимізації⁹.

Вважаємо, що вищезапропонована ідея може бути досить ефективною при реалізації її у вітчизняному суспільстві на загальносоціальному рівні шляхом розвитку соціальної захищеності. Адже головним завданням будь-якої держави є забезпечення особистої безпеки (відчуття захищеності) її громадян, їх прав і свобод. Суспільство намагається організувати захист своїх громадян від злочинних зазіхань, які завдають шкоди. З цією метою держава створює правові інститути, органи нагляду за виконанням і примусу виконання законодавчих актів, спеціалізовані органи екстреної допомоги тощо.

Але, крім соціальної, існує ще психофізіологічна (фізичні можливості, властивості вищої нервової діяльності) та інформаційна (забезпечення максимальної безпеки через поінформованість) захищеність. При цьому індивід не може однаково мірою мати всі види захисту, що і формує відповідні дії на забезпечення нормального стану в певному середовищі. Один індивід буде вдаватися до соціальних методів захисту, тому що психофізіологічний вид захищеності у нього дуже низький. Інший, навпаки, позбавлений соціальних форм захисту, необізнаний у формах захисту або не вірить у їхню дієвість і сподіватиметься тільки на свої психофізіологічні можливості. Саме на даному етапі важливою є інформаційна захищеність. Адже інформація, що є знанням жертвою своїх можливос-

тей та можливостей оточення, дозволяє потенційній жертві адекватно будувати свою захисну діяльність. Незнання особливостей сформованої ситуації може призвести до того, що потенційна жертва перейде в розряд реальних¹⁰. Наприклад, незнання особою своїх прав у разі вчинення проти неї певного насильства може призвести до того, що людина стає жертвою своєї необізнаності і, як наслідок, реалізовує потенційну віктимність. Недостатня інформованість завжди веде до зниження загального рівня захищеності. Адже, як підкреслюють віктимологи, одним з факторів, який найбільш сильно травмує психіку жертви, є незнання нею своїх прав¹¹. При цьому кожний з компонентів, що складають захищеність, має різний ступінь ефективності як у момент здійснення злочину, так і в дозлочинний час.

Якщо виходити з твердження, що при доведенні до самогубства віктимні особливості, які відрізняють жертву саме цього протиправного діяння, виявляються через її нездатність адекватним чином опиратися насильству, яке застосовується щодо неї, то можна припустити, що відчуття захищеності (соціальної, психофізіологічної, інформаційної) в даному разі може мати ключову роль. Адже коли особа не впевнена у власних силах (психофізіологічна захищеність), у власних правах (інформаційна захищеність) й у механізмі їх реалізації (соціальна захищеність), нею дуже легко маніпулювати.

Отже, можна стверджувати, що при розробленні заходів віктимологічної профілактики насамперед слід звертати увагу саме на розроблення або удосконалення засобів захисту громадян від злочинів (соціальна й інформаційна захищеність) і подальшої їх віктимізації, а також відновлення або активізацію особистісних захисних властивостей (психофізіологічна захищеність) з огляду на відчуття особистої захищеності.

Досліджуючи віктимологічні особливості доведення до самогубства з позиції принципу соціального натуралізму, вважаємо за доречне звернути увагу на заходи віктимологічної профілактики з огляду на природу причин і умов, що породжують і реалізують віктимні особливості жертви даного злочину.

Враховуючи, що умовами, які сприяють формуванню й реалізації віктимних особливостей жертви доведення до самогубства, можуть стати економічна нестабільність, політичні кризи, недоліки правової системи й культурно-морального розвитку (дефекти в процесах адаптації, соціалізації та індивідуалізації), а також будь-які вияви соціального зла, як то безробіття, алкоголізм, наркоманія, пропаганда «культу сили». На нашу думку, головна робота щодо подолання таких негативних явищ, які в подальшому можуть стати умовами, що сприятимуть зростанню рівня злочинності й віктимізації населення, має проводитися саме на загальносоціальному рівні. Особливістю таких заходів віктимологічної профілактики є обов'язковість їх виконання на національному рівні. Адже головною метою профілактичних дій є створення передумов для стримування поширення криміногенних процесів та розвитку антикриміногенних процесів, у тому числі девіктимізацію й запобігання віктимізації. Профілактичні заходи запобігання віктимізації повинні складати єдину систему соціально-економічних, політичних, правових, організаційних та інших заходів, які може застосувати держава в різних соціальних сферах, при тому, що вони самі по собі спеціально не спрямовані на боротьбу зі злочинністю. І, як влучно звернув увагу К. А. Адигузєлов, реалізація заходів запобігання віктимізації на загальносоціальному рівні в нашій державі повинна ґрунтуватися на наявних умовах життя суспільства. Успіх від реалізації

якої залежить переважно від того, наскільки вони забезпечені матеріальними, правовими, організаційними й людськими ресурсами¹². Тобто, якщо забезпечити гідне існування особи в суспільстві, виконуючи покладені на державу обов'язки відповідно до ст. 3 Конституції України, на загальносоціальному рівні буде реалізовуватись захищеність з боку держави.

Саме тому вкрай важливою є ефективна й досконало виважена державна політика у сфері віктимологічної профілактики, яка враховувала б економічне становище й політичні процеси в нашій державі, соціальні потреби та рівень культурного розвитку населення. Реалізація такої державної політики на загальносоціальному рівні може виявлятися у вигляді комплексних національних профілактичних програм, кампаній у засобах масової інформації, масових заходів, скоординованої діяльності у межах закладів та організацій на найвищому державному рівні тощо. Крім того, може мати значний вплив на зниження випадків вчинення доведення до самогубства формування в суспільстві ненасильницького світогляду, культури гендерної толерантності та чуйності, неприйняття насильницької моделі поведінки щодо жінок, дітей та насильницьких стосунків у сім'ї.

Враховуючи, що шкода психічному здоров'ю людини при доведенні до самогубства може бути завдана шляхом заповдіння будь-якої форми насильства, вважаємо за доцільне на спеціальному рівні віктимологічної профілактики звернути увагу на заходи, що можуть застосовуватися державними органами, громадськими об'єднаннями й окремими громадянами, які мають своєю спеціальною метою попередження таких насильницьких дій.

Центральне місце серед органів, уповноважених здійснювати попередження даного явища, є органи внутрішніх справ та служба дільничних інспекторів міліції. Вони, головним чином, реалізують державну політику в сфері віктимологічної профілактики на місцях. Але такі фактори, як нестача кваліфікованих працівників органів внутрішніх справ, недостатня фінансова забезпеченість заходів профілактичної діяльності й недосконалість законодавства створюють несприятливі умови для реалізації покладених на правоохоронні органи профілактичних завдань. Погоджуємося із думкою Т. Л. Сиреда, що для покращення становища слід розробити спеціальну програму, яка передбачала б підготовку або перепідготовку працівників правоохоронних органів для роботи з потерпілими. Включити до програми ознайомлення з нормативно-правовими документами щодо захисту прав людей, курс психології, педагогіки та програми щодо розроблення методів вирішення конфліктних ситуацій, які можуть бути використані у разі здійснення насильницьких дій¹³.

На нашу думку, важливим елементом спеціального рівня віктимологічної профілактики може стати певна психологічна допомога спеціалістів у даній сфері. Так, у громадських організаціях, які займаються допомогою жертвам злочинів, працюють професійні психологи. Вони за допомогою спеціальних методик і психологічних технік (методика дослідження самооцінки; шкала оцінки інтенсивності емоційного досвіду пережитого насильства; методика «п'яти подій дитинства», проектний малюнок «Родина, в якій я виріс») досягають значущих результатів у сфері: психологічної корекції сімейних і міжособистісних відносин, для яких характерним є вирішення конфліктів насильницьким способом; формування батьківської позиції щодо дітей та налагодження соціально-психологічної атмосфери в родині (які можуть стати ключовими чинниками впливу на рішення покінчити життя самогубством).

Якщо виходити з твердження (запропонованого вище), що при доведенні до самогубства суїцид сприймається самогубцем як спосіб припинення насильницьких дій проти себе, то заходи віктимологічної профілактики у такому разі мають поширюватись на чинники, які впливають на формування в особи схильності до деструктивної (суїцидальної) поведінки (виявлення комплексу сваволі й ілюзій) і стають причинами таких самогубств.

Отже, об'єктом профілактичних дій віктимологічного характеру на індивідуальному рівні будуть віктимні особливості, які сприяють утворенню в особи комплексу сваволі й ілюзій (емоційно-вольова діяльність, соціально-рольова модель поведінки й мотивація суїциду). В свою чергу, такі заходи профілактики мають відбуватися шляхом становлення психічної діяльності, формування базисних почуттів, усвідомлення власного «Я», самоствердження й адаптації особистості в процесі її соціалізації й індивідуалізації. Тобто через вироблення в особи психофізіологічної захищеності (68 % людей мають середній рівень психофізіологічної захищеності¹⁴).

Якщо на первинних етапах соціалізації відбувся «збій» у процесі вироблення такого виду захищеності, то в подальшому треба виявляти осіб, які в силу характерної для них емоційно-вольової діяльності й соціально-рольової моделі поведінки схильні до вирішення конфліктів шляхом деструктивних дій, спрямованих проти себе (шляхом вчинення самогубства). При цьому підхід до діяльності, спрямованої на таке виявлення, має бути комплексний. Необхідне підвищення рівня уваги до поведінки осіб, які нас оточують, як близьких (членів родини, друзів), так і ледве знайомих. При виникненні підозри щодо можливості вчинення особою суїциду бажано надати підтримку, запропонувати рішення, яке може допомогти людині вирішити внутрішню кризу або зовнішній конфлікт, порадити звернутися до кризового центру, центру соціально-психологічної допомоги, органів внутрішніх справ або спеціальних громадських організацій, у яких працюють професійні психологи й юристи. Спільними зусиллями можна вирішити будь-який конфлікт, проблему й ситуацію, яка на перший погляд виглядає безвихідною. Саме поінформованість особи щодо власних прав, свобод, можливостей може мати суттєве значення при виборі шляхів вирішення внутрішньої кризи або зовнішнього конфлікту.

Особливістю віктимологічної профілактики на індивідуальному рівні є індивідуальний підхід до вирішення наявної проблеми кожної особи конкретно з урахуванням усіх нюансів. Саме тому дуже важливим є залучення суб'єктів, до професійних функцій яких входить проведення заходів віктимологічної профілактики. Так, наприклад, психолог за допомогою психодіагностичної методики дослідження особистості, яка дозволяє дослідити соціальні й особистісні установки, може виявити схильність особи до реалізації різних форм віктимної поведінки, в тому числі й суїцидальної. Після чого до таких осіб мають застосовуватись профілактичні заходи щодо узгодження їх волі й свідомості із законами природи та вироблення соціальної захищеності для того, щоб у подальшому вони не переросли в комплекс сваволі й ілюзій шляхом реалізації суїцидальних нахилів. Таке узгодження має відбуватися за допомогою підвищення рівня соціальної культури кожної окремої особи й суспільства взагалі через просвітницьку роботу, правове та ідейне виховання.

Отже, за умови підвищення рівня культури особи шляхом розвинення її психофізіологічної, соціальної й інформаційної захищеності в конфліктній (кризовій)

ситуації емоційно-вольова діяльність, соціально-рольова модель поведінки й мотивація вчинків може не реалізувати її віктимний потенціал. Так, при вчиненні проти особи певного виду насильства (шантажу, систематичного приниження людської гідності, жорстокого поводження), завдяки досить високому рівню культури особистості вона може чинити опір насильницьким діям, направленим проти неї, а не покінчити життя самогубством. При цьому такі види захищеності мають забезпечуватись у межах державної політики віктимологічної профілактики на загальносоціальному, спеціальному й індивідуальному рівнях.

1. *Соколова О. В.* Жертва злочину (проблеми кримінальної віктимології). – К., 2009. – С. 71. 2. *Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею* / Авт.: Брижик В. О., Журавель Т. В., Кочемировська О. О., Нікітіна О. М., Христова Г. О. / За заг. ред. Журавель Т. В., Христової Г. О. – К.: КІ.С., 2010. – С. 4. 3. *Литвинов О. М.* Інституціональні проблеми віктимізації // Вісник Харківського Національного Університету Внутрішніх Справ. – 2007. – № 38. – С. 48. 4. *Фаттах А.* Віктимологія: что это такое и каково ее будущее? Международное криминологическое обозрение: Т. 21. – № 2-3. – Париж, 1967. – С. 14. 5. *Кримінологічна віктимологія*: Навч. посіб. / Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін.; За заг. ред. О. М. Джужі. – К.: Атіка, 2006. – С. 105. 6. *Литвинов О. М.* Цит. праця. – С. 47. 7. *Кримінологічна віктимологія*: Навч. посіб. / Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін.; За заг. ред. О. М. Джужі. – С. 107. 8. *Криминология: Учебник* / Под. ред. Долговой А. И. – М.: ИНФРА-М-Норма, 1997. – С. 377-378. 9. *Задорожний В. И.* Віктимологіческая безпека і її забезпечення заходами віктимологічної профілактики: Монографія. – Тамбов: Першина, 2005. – С. 39-40. 10. *Попередження, виявлення й подолання випадків насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми: Тренінгів курс* / Автори-упорядники: Журавель Т. В., Коробченко Н. М., Нікітіна О. М., Сафронова О. Ф.; За заг. ред. О. В. Безпалько, Т. В. Журавель. – К.: ТОВ «КІ.С.», 2010. – С. 95. 11. *Sgarzi J., McDevitt J.* Victimology: a study of victims and their roles / J. Sgarzi, J. McDevitt. – New Jersey, 2003. – P. 32. 12. *Адигозелов К. А.* Проблеми віктимізації населення. – Махачкала, 2002. – С. 21-23. 13. *Сыроед Т. Л.* Права жертв преступлений: Международные стандарты и национальное законодательство. – Х.: Эспада, 2002. – С. 87. 14. *Малишев В. С.* Кар'єра жертви. Популярно про віктимологію. – Донецьк: Юрпрес, 2002. – С. 211.